

Prof. dr. Janek Musek

OSEBNOSTNE IN MISELNOSTNE OSNOVE ODLIČNOSTI

Uvod

Kot vsi, se tudi Slovenci soočamo z izzivi sodobnega sveta in njegovih perspektiv. A ti skupni izzivi so za vsako državo nujno tudi različni, glede na njen položaj in njene razmere. Slovenci smo npr. v položaju, ko se definitivno spreminja psihološki okvir naših ciljev in perspektiv. Paradoks našega položaja je, da moramo v bistvu podobne standarde ekonomske in življenjske kakovosti takorekoč čez noč presojudati v bistveno drugačni luči. Še petnajst let nazaj sta bila za nas kar pomemben primerjalni standard jugoslovanska skupnost in v svetovnih razsežjih socialistični in tretji svet. Danes je naš primerjalni standard ne zgolj razviti svet, v naših perspektivah postaja to vse bolj celo najrazvitejši svet. Tedaj smo se ob vseh drugih frustracijah lahko čutili superiorne vsaj v ekonomskem pogledu. Ob novih komparativnih standardih se danes kljub velikemu dodatnemu napredku nikakor ne moremo čutiti superiorne. Biti na čelu tranzicijskih držav nikakor ne zadovoljuje več naših novih motivacijskih naravnanj.

A vprašajmo se, ali ni to morda dober znak. Cilj, da bi dosegli in potem presegli povprečje razvitih, brez te nove motivacijske naravnosti ni dosegljiv. Intuitivno vemo, da se doseganje tega cilja

skriva v stvareh, ki jih kot skupni imenovalec povezuje magična beseda odličnost. Pa imamo izpolnjene pogoje in potencialne, da odličnost pri nas ne ostane fraza, ampak izpolni svojo magično moč?

Priznam, da na to vprašanje ne bi skušal niti odgovorjati, če ne bi bil mnenja, da imamo potencialne, torej možnosti za izpolnitev pogojev odličnosti. Teh potencialov in pogojev je veliko, sam bi se na tem mestu omejil predvsem na psihološke potencialne in vidike odličnosti.

Že dolgo velja spoznanje, da se ob večanju tehnoloških dosežkov in spreminjanju tehnoloških standardov nesorazmerno povečuje vloga človeških virov (s tem pa lahko mislimo prav na psihološke potencialne) pri oblikovanju ekonomskega razvoja in napredka. Zakaj? Zato, ker je ob dani stopnji ekonomske razvitosti bistveno manj maneverskega prostora v variabilnostnem razponu tehnologije kot v variabilnostnem razponu človeških rezerv (na račun stopnje znanja, inovativnosti, motiviranosti itd.). Povedano z drugimi besedami: optimalni ekonomski učinek je rezultanta tako tehnoloških možnosti kot človeških virov, ki jih uporabljajo; toda, če na dani stopnji tehnološkega razvoja relativno hitro dosežemo plafon tehnoloških možnosti, smo še vedno dokaj daleč od tega, da bi dosegali plafon možnosti človeških virov. To je tako kot npr. pri zdravljenju: razvitost in dosegljivost zdravil še zdaleč ne zagotavlja optimalnega zdravstvenega učinka – 50 do 70 odstotkov, ki umanjajo do optimuma, je možno doseči le z realizacijo človeških potencialov, z motivacijo za zdravljenje, ustrezno komunikacijo, informiranjem itd. Iz tega preprostega razloga lahko verjamemo, da je čedalje več rezerve v mobiliziranju psiholoških faktorjev tudi na področju ekonomije in morda to še posebej velja za spodbujanje k odličnosti.

Naslednja pomembna premisa pri oceni psiholoških osnov odličnosti je prav tako preprosta. Če se lahko brez nadaljnega strinjamo, da na razvijanje odličnosti vpliva veliko faktorjev, se moramo vprašati, kateri med njimi delujejo najbolj stabilno. Osebnostna struktura, miselnost, vrednotna orientacija in druge psihološke osnove odličnosti so brez dvoma stabilnejši in predvidljivejši faktor od veliko bolj variabilnih in manj predvidljivih ekonomskih dejavnikov.

V okviru tega uvodnega premisleka naj na kratko formuliram temeljne teze tega prispevka. Slovenija ne razpolaga z dvema pomembnima dejavnikoma razvijanja odličnosti, to sta že dosežena tradicija visoke odličnosti in kritična masa koncentracije potencialov za odličnost. Na drugi strani ima praktično vse druge potencialne možnosti in pogoje za razvijanje odličnosti. Ti potenciali pa ostanejo potenciali, če ni motivacijske osnove za odličnost, to je ustrezne mentalitete. Zato se mora Slovenija usmerjati predvsem k oblikovanju miselnosti za odličnost: ta miselnost lahko aktivira vedenjske vzorce, s katerimi bomo lahko uresničevali cilje odličnosti.

Vloga miselnostne in vrednotne naravnosti pri ekonomskem napredku

Zmotno pa bi bilo misliti, da psihološki faktorji že v preteklosti niso imeli pomembne vloge pri spodbujanju ekonomskega napredka in odličnosti. Že če sodimo po zgodovini, je vpliv miselnosti na ekonomijo tem večji, čim večja je stopnja ekonomske razvitosti in čim večja je možnost ekonomskega napredovanja. Tu se lahko spomnimo na znani spor med Karlom Marxom in Maxom Webrom o tem, kaj je gonilna sila ekonomskega napredka. Če je Marx še sodil, da razvoj družbene, beri ekonomske biti predhodi razvoju družbene nadstavbe (miselnosti, ideologije), je že Weber menil nasprotno, da se lahko ekonomski napredek lahko pojavi predvsem kot posledica sprememb v idejni sferi. Težko je dati dokončno empirično sodbo, a če se sklicujem na klasične raziskave McClellanda in sodelavcev, ki so na podlagi zbiranja zgodovinskih podatkov ugotovili ne le korelacijo med kazalci sprememb v miselnosti in kazalci ekonomskega napredka, temveč tudi dejstvo, da se prvi začno pojavljati časovno pred drugimi, potem bi morali Maxu Webru dati bolj prav. Bolj bo npr. držalo, da je protestantska etika predhodnica kapitalizma, kot pa kapitalizem predhodnica protestantske etike.

Miselnost neke dobe temelji na vrednotnih usmeritvah. Sodobni

raziskovalci medkulturnih razlik in zgodovinskih razlik znotraj kultur danes vse bolj soglašajo, da se bistvo neke kulture in kulturne spremembe najbolj intimno kaže v vrednotnih usmeritvah te kulture in v spremembah vrednotnih usmeritev. Vrednotne usmeritve so seveda zelo stabilen pojav, do sprememb v teh usmeritvah pa ob večjih družbenih pretresih vendarle prihaja. To nikoli niso spremembe v temeljnih dimenzijah našega kulturnega univerzuma, glavne kategorije vrednot so kot nakakšna zvezda stalnica, spreminja pa se ocena pomembnosti teh kategorij, s tem pa seveda tudi hierarhični red (rang lestvica) vrednotnih kategorij. Takšne spremembe smo opazili (ali pa jih še opazamo) tudi med našo tranzicijo. Nedvomno se je pojavil premik v ocenjevanju relativne pomembnosti ti. potenčnih vrednot, torej vrednot, ki so povezane z individualnim uveljavljanjem, uspešnostjo in dosežki: to je trend, ki dejansko spremlja uveljavljanje demokracije in tržne ekonomije in je razviden zlasti pri mlajših generacijah. Po drugi strani imajo v Sloveniji že po tradiciji velik pomen tudi vrednote delavnosti, marljivosti in poštenosti. To je pomembno, ker težnja k doseganju povezuje s prizadevanjem. Vrednotna orientacija v naši družbi je torej dovolj kompatibilna z razvijanjem odličnosti. Omeniti pa velja dve oviri, eno predstavljajo še vedno močni ostanki egalitarne miselnosti, ki ni največji prijatelj odličnosti, drugo pa je težnja po zaslužku na lahek način. Zelo močno je treba poudariti, da se miselnost za odličnost lahko gradi le na povezovanju dosežkov s trdom in prizadevanjem, medtem ko je bohotenje miselnosti, ki dosežkov ne povezuje s prizadevanjem, prava smrt za odličnost.

Motiviranost za (vrhunske) dosežke

Na čem pa temelji miselnost za odličnost? Po eni strani gre za osebno podlago, ki so jo psihologi opredelili kot motivacijo k dosežkom in jo včasih označujemo ne najbolj precizno kot »storilnostno naravnost«. Motivacija k dosežkom pomeni usmerjenost k najboljšemu, obenem pa pomeni tudi usmerjenost k trdu, prizadevanju

in vztrajnosti. Kot vidite, ima ta motivacija v sebi nekaj elementov perfekcionizma in se nikakor ne ujema z zadovoljevanjem s povprečnim, kaj šele podpovprečnim. Tako pojmovana usmerjenost k dosežkom elegantno premošča morebitno razhajanje med storilnostno naravnostjo in naravnostjo k mojstrstvu, k obvladovanju in virtuoznosti. Zgolj težnja k dosežkom še ne more spodbuditi odličnosti, če dosežek ne prinaša tudi visoke stopnje notranjega zadovoljstva.

A ne smemo pozabiti, da miselnosti za odličnost v svetu sodobnega trga ne moremo omejevati le na individualno motiviranost k dosežkom. Nujna komponenta miselnosti za odličnost je tudi ustrezna organizacijska naravnost, ki usmerja upravljanje v fleksibilnost, inovativnost, v sinergično participacijo in avtonomno prevzemanje odgovornosti. Klasična podjetniška in organizacijska miselnost se zato ne vklapljata najboljše v shemo miselnosti za odličnost. Strinjam se, da se je pri nas podjetniška miselnost v relativno kratkem času izjemno uveljavila. Pokojni kolega Lapajne je v prvih letih tranzicije primerjal podjetniško miselnost slovenske in ameriške mladine in je lahko že takrat prišel do zaključka, češ našim mladostnikom ne manjka podjetniške usmerjenosti (v nekaterih pogledih je bila še izrazitejša kot pri ameriških vrstnikih), žal pa jim manjka kapitala, da bi jo uresničevali. No, kapital se počasi nabira in podjetniška usmerjenost novih generacij ne popušča, prej nasprotno. Vendar bi rekel takole: uveljavljanje podjetniške mentalitete morda lahko zagotovi izravnavanje zaostankov in povečevanje konkurenčnosti, ne zadošča pa za doseganje odličnosti. To zahteva višjo stopnjo podjetniške in organizacijske miselnosti in kulture.

Sposobnosti, znanje, ustvarjalnost in modrost

Miselnost, ki motivira, je pomembna in nujna podlaga odličnosti. Lahko jo primerjamo z motorjem, ki poganja avto. Toda motor je nujni, ne pa tudi zadostni pogoj za odličen avto. Kognitivni dejavniki so seveda prav tako pomembni in neogibni. Odličnost zahteva sposobnosti in

znanje. Kaj pomeni znanje za informacijsko družbo ni treba posebej poudarjati. In kaj pomenijo sposobnosti tudi ne, saj niso nič drugega kot večji ali manjši potencial za znanje.

Investiranje v znanje in razvoj zato ni prazna beseda, ko govorimo o spodbujanju odličnosti. Kot vemo, se prav na tem področju v Sloveniji še ne moremo zares pohvaliti. Naša vlaganja v znanje – zlasti najbolj kakovostno – so še vedno premajhna. Še bolj skrbi dejstvo, da nam ta trenutek tudi zelo velik skok na področju znanj ne bi veliko pomagal, ker ne razpolagamo z mehanizmi, ki bi to znanje lahko res učinkovito pretvorili v ekonomski skok. Razmere, ko bomo lahko v gospodarstvu in okoli njega efektivno zaposlili vse strokovnjake, ki jih lahko izšolamo, moramo šele ustvariti.

Kljub temu pa ne kaže dvomiti, da so naše možnosti pri ustvarjanju in tudi implementiranju znanja tako velike, da smo v tem pogledu primerljivi tudi s tistimi, ki so v tem pogledu danes še korak pred nami. Ne gre torej za to, da bi nam kaj manjkalo na področju sposobnosti in znanja (to jasno kažejo tudi raziskave), temveč bolj za to, kako sposobnosti in znanje pretvoriti v efektivno bazo odličnosti.

Med psihološke dejavnike ekonomske uspešnost že nekaj časa upravičeno postavljamo ustvarjalnost in inovativnost. Inovativnost je povezan seveda tudi z odličnostjo in spodbujanje inovativnosti pomeni tudi spodbudo odličnosti. Še bolj velja to za vrhunsko ustvarjalnost in inovativnost, za tisto, čemur pravimo genialnost. Genialnost je dobrodošla, je sama seveda tesno povezana z odličnostjo (genij ni genij, če na področju svoje genialnosti ni le odličen, temveč superodličen), a je prerodka, da bi jo smeli zahtevati kot nujni prerekvizit odličnosti, o kateri govorimo. Na Slovenskem niso geniji nič bolj redko posejani, kot drugje – kvečjemu manj redko, a so, kot rečeno prerodki, da bi si lahko od njih obetali odličnost v nekoliko širšem obsegu in obenem ne toliko pogostejši kot drugod, da bi to lahko bila naša prednost v prizadevanjih za odličnost. Zanimivo pa je, da imamo Slovenci, če se sklicujem na tako sporen pojem, kot je pojem nacionalnega značaja, kar dovolj osebnostne osnove za pojavljanje vrhunske ustvarjalnosti in to na različnih področjih (če ne drugo, bi nas morala o tem prepričati

zgodovina naše umetnosti in znanosti, uspehi naših športnikov in športnih kolektivov in še kaj). Če se vprašamo, kaj je osebna podlaga vrhunskih dosežkov, potem moramo seveda najprej opozoriti na izjemno, visoko in takorekoč fanatično motiviranost. Brez nje vrhunskega dosežka ni. Enako velja za izjemno in visoko stopnjo sposobnosti. Tudi brez nje ni vrhunskega dosežka. Kaj pa temeljne osebne dimenzije? Raziskave so pokazale, da so vrhunski ustvarjalci in geniji pogosteje introvertni kot družabni in ekstravertni, da so – v nasprotju s prepričanjem mnogih – pogosteje emocionalno stabilni kot labilni in predvsem, da močno nagibajo k trdi, ostri in dominantni miselnosti, ki jo je angleški raziskovalec osebnosti Eysenck označil z izrazom psihoticizem in ki poleg dominantnosti vsebuje agresivnost, težno po neodvisnosti, a tudi nagibanje k dogmatskemu mišljenju, manipuliranju in impulzivnosti. Zanimivo je, da je med Slovenci psihoticizem v povprečju razmeroma visok, podobno bi lahko rekli tudi za introvertnost, ne pa tudi za emocionalno stabilnost, kjer smo v mednacionalnih primerjavah nekje v zlati sredini. To med drugim pomeni, da imamo Slovenci v povprečju opazno osebno podlago tako za vrhunsko ustvarjalnost, kot za nekatere nam samim dobro znane negativne značilnosti, kot so npr. visoka stopnja psihičnih problemov, samomorilnosti in agresivno obnašanje v prometu. Morda bi to podlago lahko povezovali tudi s težnjo po dosežkih, podjetnostjo in ekonomsko prodornostjo.

Pri nas se moramo dobro zavedati dejstva, da ne moramo razvijati kakovosti na osnovi enega izmed njenih dejavnikov, ki v večjih državah močno deluje. To je kritična masa koncentriranega znanja in sposobnosti. Slovenci imamo proporcionalno morda celo več genijev in sposobnih ljudi kot jih je v velikih državah, a nikakor ne zmoremo primerljive kritične mase. Koncentracija 100000 izjemno sposobnih daje ob sicer enakih pogojih svoj rezultat, a takšno koncentracijo si lahko privoščijo ZDA, Nemčija, Japonska, mi ne moremo preko denimo 5000. Vendar to ni razlog za obupavanje. Pomanjkanje kritične mase lahko nadomestimo z razvijanjem miselnosti za odličnost, o kateri smo govorili. Če ne bi bilo to možno, potem ne bi mogli razložiti primerov

majhnih držav, kjer so – vsaj na določenih področjih – dosegli zavidljivo stopnjo odličnosti. Klasični primer je seveda Švica, a sodobni razvoj Finske, Irske, tudi nekaterih od manjših azijskih tigrov prav tako govori za to. Evropska skupnost je v svetu lahko primer visoke kakovosti, a Švicarji si še vedno lahko privoščijo formulo »evropska cena, švicarska kvaliteta« kot reklamno geslo za kak artikel.

Ne nazadnje velja poudariti, da je za razvijanje odličnosti potrebno še nekaj več kot motiviranost, znanje, sposobnosti in ustvarjalnost. Bolj kot razmišljam o tem »višku«, bolj jasno se mi zdi, da zanj nimamo boljšega izraza kot je modrost. Modrost je težko definirati, a jo bomo hitro razumeli, če bi jo prosto po Sandbergu takole primerjali z inteligentnostjo: »Inteligentnost pomeni, da si sposoben reševati probleme in naloge; modrost pomeni, da si sposoben reševati problem, katere probleme je treba reševati«. Upam, da je v spoznanju, da je za Slovenijo dobro, če razvija standarde odličnosti, skrita tudi modrost.
